

- локалізація, художні особливості. Частина I. Інтер'єрні тканини (за матеріалами західних областей України) / О. Никорак. – Львів : «Афіша», 2004. – 286 с.: іл.
20. Орел Л. Українські рушники (історико-культурологічне дослідження) / Л. Орел. – Львів : «Кальварія», 2003. – 235 с.: іл.
21. Рубцов Н. Н. Символ в искусстве и жизни : философское размышления / Н.Н. Рубцов. □ М. : Наука, 1991. □ С.69.
22. Селівачов М. Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія) / М.Р. Селівачов. – К. : Редакція вісника «АНТ»; Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. – XVI, 400 с., іл.
23. Український рушник □ Народні ремесла □ Про Україну [Електронний ресурс] : матеріали з Вікіпедії – вільної енциклопедії. – Режим доступу : about-Ukraine.com/inde.Php
24. Українські символи / [Я. Музиченко та [ін.] ; за ред. М. К. Дмитренка. □ К. : Редакція часопису «Народознавство», 1994. □ С.70-71.
25. W Рушник □ Вікіпедія [Електронний ресурс] : матеріали з Вікіпедії □ вільної енциклопедії. – Режим доступу : ru/Wikipedia/org/wiki/Рушник.

УДК: 745:7.016.4

Анна Селезньова
(Хмельницький, Україна)

УКРАЇНСЬКИЙ РУШНИК ЯК КУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН НАЦІОНАЛЬНОГО УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА

Постановка проблеми. Упродовж останніх років спостерігається зростання інтересу до вивчення народної вишивки різних регіонів України. Втім, наукові праці ХХ ст. свідчать про те, що художньо-стилістичні особливості вишивки на рушниках не були предметом спеціального дослідження. Аналіз літературних та писемних джерел дозволяє також стверджувати, що значна кількість даних про вишивку рушників здебільшого фрагментарна, що не створює повного уявлення про її цілісний образ.

Тому мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати художньо-стилістичні особливості вишивки на українських рушниках та розкрити їх взаємозв'язок із функціональним призначенням. Вивчення окресленої проблеми здійснено за допомогою методу аналізу, синтезу, порівняння. В результаті проаналізовано основні орнаментальні мотиви та колорит, окреслено типологію та призначення вишивки на рушниках [1, 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія проблеми дослідження вишивки українців включає в себе монографії, дисертації, навчальні посібники, наукові й науково-популярні статті, нариси та краєзнавчі розвідки. Серед існуючих на сьогоднішній день монографій, що стосуються даного питання, найбільш цінною є монографія кандидата історичних наук Л. Булгакової-Ситник «Подільська народна вишивка» [1], в якій вона у контексті етнографічної науки проаналізувала вишивку на тканинах інтер'єрного призначення Західного Поділля.

Значний і цінний матеріал, який стосується вишивки українських рушників, знаходимо у працях таких дослідників: Білан М.С. [2], Селівачова М.Р. [3], Мельничука Ю. [4], Никорак О. [5], Кари-Васильєвої Т. [6,7], Захарчук-Чугай Р. [8] та ін.

Незважаючи на ґрунтовні дослідження зазначених науковців, поставлена проблема залишається з'ясованою не у повній мірі.

Мета статті: проаналізувати художньо-стилістичні особливості вишитих українських рушників.

Відповідно до мети дослідження, поставлено наступні завдання:

- дослідити основні типи вишитих рушників та систематизувати їх у окремі групи за такими ознаками як: технологія виготовлення, кольорове вирішення, функціональне призначення;

- визначити топографію вишивки на українських рушниках, окремих мотивів і стилістичних особливостей орнаменту у генетичному їх взаємозв'язку з народними звичаями і традиціями українського народу.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан нашого суспільства характеризується зростанням етнічної свідомості народу, посиленням його інтересу до вітчизняної історії та культури, усвідомленням необхідності збереження традиційного мистецтва народу як генофонду його духовності, втрата якого загрожує існуванню самої нації [9].

Проблема дослідження особливостей культури кожного народу – одна із найскладніших та найактуальніших проблем, адже народні традиції завжди здійснювали важливу педагогічну функцію. Дослідження національних традицій, їх сутності, особливостей виникнення, збереження є основою виховання та становлення повноцінного покоління, яке здатне побудувати демократично гуманне суспільство.

Отже, знайомство із народним декоративно-прикладним мистецтвом – це розвиток художнього смаку, пошук свого стилю, усвідомлення свого родоводу, духовних традицій та відродження української культури загалом. Для студентів – це можливість приймати участь у пошуковій науковій діяльності та виконувати елементи наукових досліджень, оскільки знання особливостей етнографічного району становлять собою міцний фундамент для вивчення народних промыслів, робить це вивчення більш органічним, а його використання у педагогічному і виховному процесах підвищує ефективність роботи як викладача, так і студента.

Одним із життєдайних джерел духовності українців є народна вишивка. Вона відображення певного світогляду, віри у надприродні сили, знань, вмінь, надбань, звичаїв, і традицій наших пращурів, рівня їх культурного розвитку, високої майстерності та любові до прекрасного [10].

Усі вишиті речі, наповнені символічним змістом орнаментів, виступають своєрідними оберегами у житті українського народу. Серед них особливе місце посідає вишиваний український рушник.

Найдавніший рушник, знайдений на території України, датується кінцем Х століття, на полотнищі якого збереглися лише сліди вишивки, тобто проколи від голки. Відомо також, що в XI ст. сестра Володимира Мономаха Ганна відкрила школу, де навчалися вишивати і шляхетні дівчата, і бідніші поселанки. З тих часів відоме вишивання на дорогих тканинах золотом, сріблом та червоним шовком.

Тканий і вишиваний рушник, як і настінне малювання, кераміка, різьблені і мальовані меблі, килими та інші види народного мистецтва досягли найвищого розвитку в козацьку добу на Наддніпрянській Україні. Це пояснюється високим суспільним розвитком цього краю. Родючі ґрунти, розвинена мережа торговельних шляхів, величезні природні багатства сприяли розвитку всіх галузей народної культури [10].

Мова населення цієї території, народна архітектура, вбрання, пісенно-обрядова творчість складають основу традиційної культури українців. На Чернігівщині, яка була частиною Гетьманської України, на основі орнаментики місцевого тканого рушника, з'явився відомий, поширений по всій Східній Україні так званий крелевецький рушник. В середині XIX ст. він набуває такої художньої досконалості, що завойовує собі славу як на місцевих річних ярмарках, так і по всій Україні та за її межами. Так, у 1936 р. на міжнародній виставці в Парижі крелевецький рушник виборов золоту медаль. З тих пір його експонують у Франції, Німеччині, Японії, Австралії, США, Канаді, він прикрашає королівські палаци багатьох європейських держав [3,5,8,9].

Виготовлення рушника пройшло довгий шлях від звичайного шматка полотна до високохудожнього твору. У ньому відбилася індивідуальна та колективна творчість нашого народу. Понад 100 технік вишивки і понад 20 технік ткацтва використовують народні майстри при виготовленні рушника.

У давнину рушник використовувався як неодмінний атрибут різноманітних обрядів. Важливі події в житті народу ніколи не обходились без рушників. Мабуть, у всьому декоративному мистецтві немає іншого такого предмета, який би концентрував у собі стільки різноманітних символічних значень. У вишивці рушників знайшли відображення орнаменти, пов'язані з образами добра, краси, захисту від усього злого й недоброго.

У сучасному житті він не втратив свого значення. Й зараз ним прикрашають інтер'єри помешкань, вівтарі та ікони в церквах.

Отже, в залежності від призначення, рушники утворюють два класи – функціональний та обрядовий, які, в свою чергу, складаються із декількох груп. Клас функціональних рушників налічує дві групи: побутово-ужиткову та декоративно-інтер'єрну (рис. 1). Клас обрядових рушників складається із таких груп: для родин, хрестин, весілля, ритуалів, рушники іншого призначення та рушники комбінованої групи.

Семантика вишитих рушників полягає у тому, що шматок домотканого полотна певного розміру, оздоблений вишивкою, виконує обрядово-ритуальну, естетичну та утилітарну функції. При цьому розмір та форма рушника, а також мотиви орнаменту завжди є традиційними. Основною ознакою приналежності рушника до тієї чи іншої типологічної групи виступає топографія нанесення орнаменту.

Якщо обрядовий рушник оздоблюється лише по краях, то на рушниках побутового вжитку вишивається усе полотно [3,4].

Функціональне призначення рушника полягає у його безпосередньому використанні у побуті людини. Так, для витирання обличчя і рук використовували у побуті рушник, що носив назву «утиральник», для посуду і стола – «стирок».

Утиральник (утирало, утирач) – це рушник для утирання обличчя та рук. В основі його назви слово-дія – «утирати, витирати».

Утиральник призначався для витирання рук і обличчя при вмиванні вранці і ввечері. Такі рушники були присутні обов'язково в кожному будинку. Вишивалися утиральники за своїми, особливими правилами, і користуватися ними також треба було за певними правилами: вранці утирались нижнім (лівим) кінцем рушника, ввечері – верхнім (правим). Основним візерунком у вишивці утиральника були солярні символи – свастика, пізніше – ромби. Нижній край вишивався від широкої до вузької смуги, верхній – навпаки. Таким чином, візерунок символізував схід і захід сонця. Вважалося, що умивання з використанням рушника-утиральника вранці захищає і надає сили для денної праці, увечері – знімає втому. Існує також приказка «утерлись і далі живемо», що зберігає в собі відгомони цієї обрядової семантики.

Такий рушник був ще й символом гостинності і доброзичливості. Перед тим, як просити гостя до столу, господиня вішала йому на плече чистий "утирач" й лила на руки воду з кухлика [9].

Стирок (стирач) – невідбілений рушник, що слугував для витирання столу і посуду. В основі його назви слово-дія – «стерти, стирати».

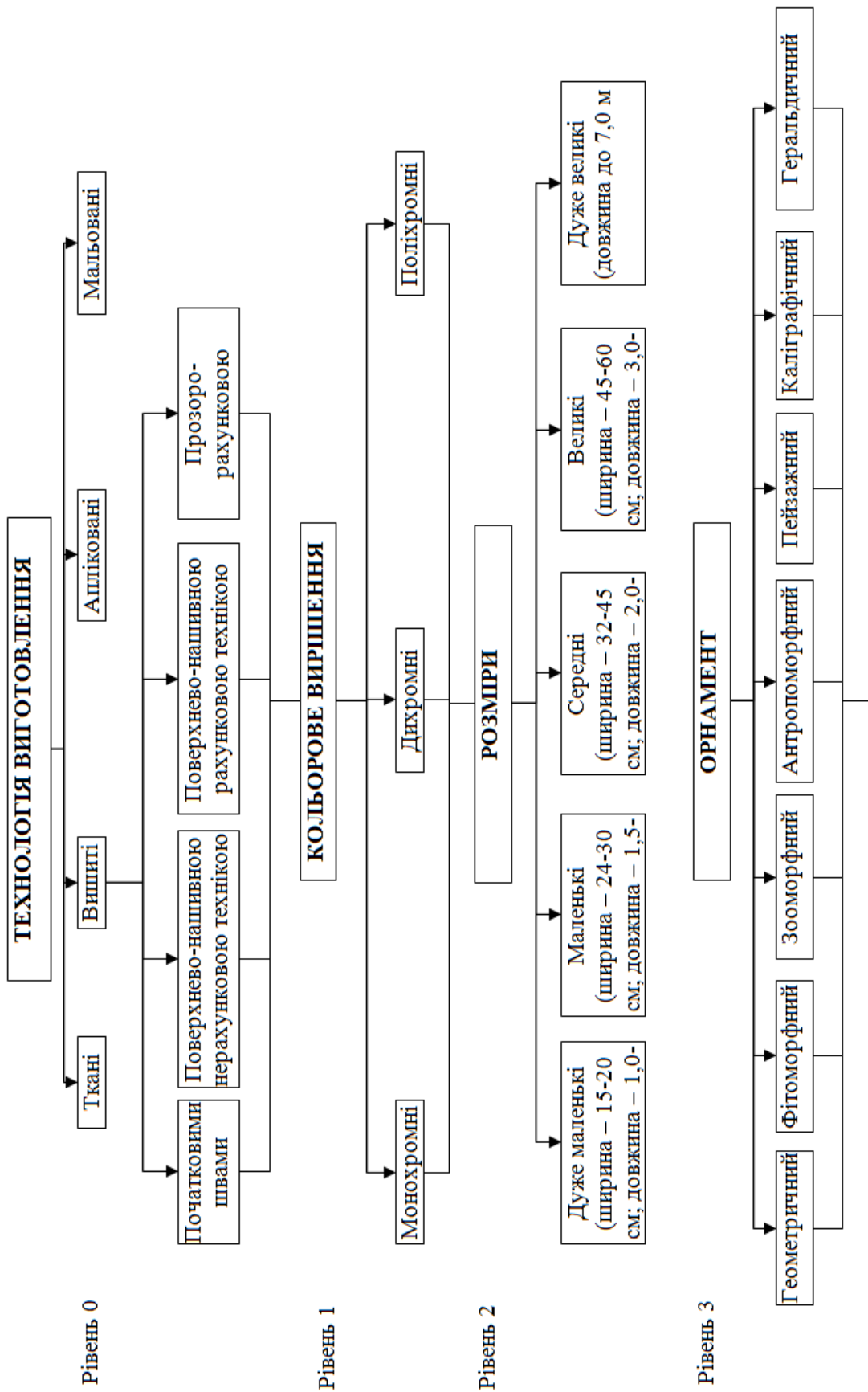
«Утиральник» та «стирок» подекуди оздоблювали вузькою смугою орнаменту по краях виробу, від обрядових такі рушники відрізнялись формою та розмірами.

Представниками декоративно-інтер'єрної групи є такі рушники: портретний, картинний, кілковий, настінний, що виконували в основному декоративну функцію.

Портретним називали рушник, яким прикрашали портрети, фотокартки, **картинним рушником** оздоблювали картини.

Кілковий рушник ("Рушник на кілочку – хата у віночку") – декоративний рушник, який вішали, розіп'ятим на кілок, забитий над дзеркалом.

Настінний рушник – давній український звичай. Не було, здається, в Україні жодної оселі, якої не прикрашали б рушниками. Хоч би як судилося їм убого жити, а все ж естетична принада повсякчас знаходила місце в помешканнях – хай то була

Рівень 0

Рівень 1

Рівень 2

Рівень 3

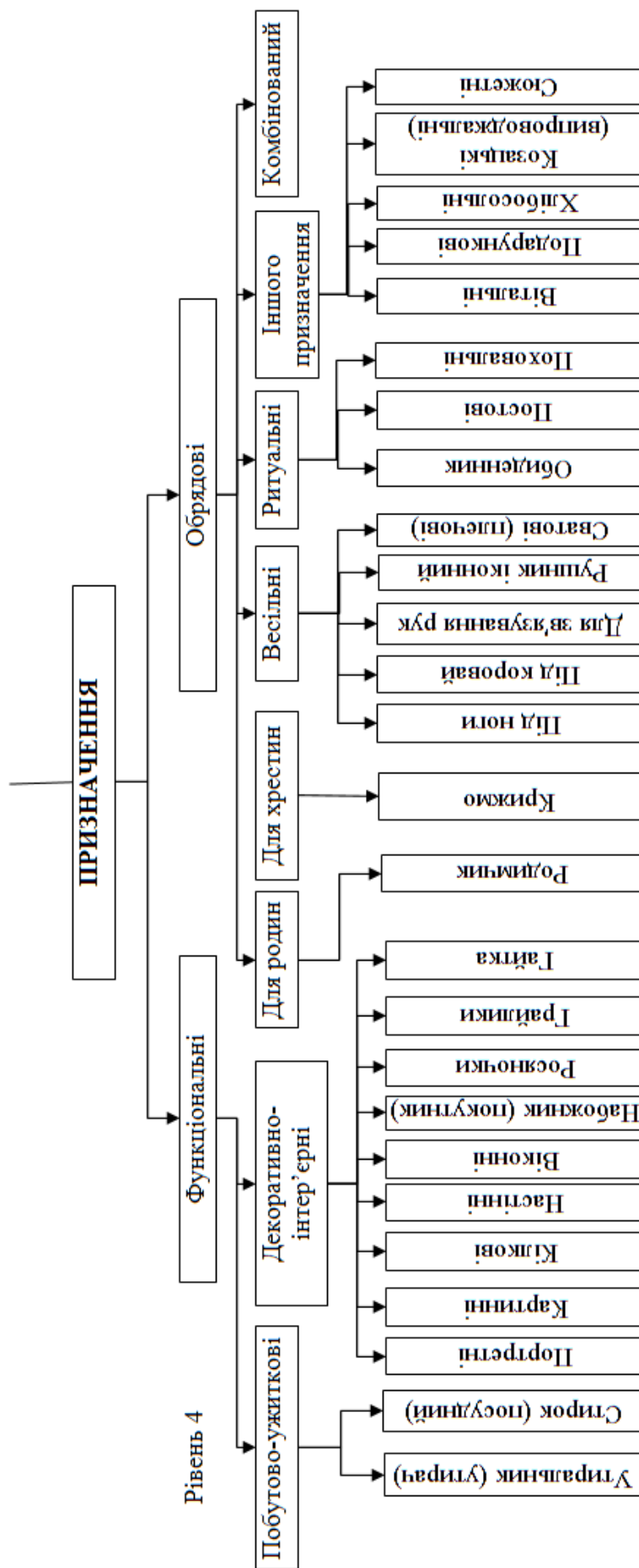

Рис. 1. Систематизація основних класифікаційних ознак українського рушника

одинок хатина вдови чи затісна багатодітна оселя, приземкувата мазанка на півдні України або курна хата поміщика – всюди палахкотіли багатством кольорів рушники. Хата без рушників, казали в народі, що родина без дітей. Рушник з давніх-давен символізував не тільки естетичні смаки, він був своєрідною візиткою, а якщо точніше – обличчям оселі, відтак і господині. За тим, скільки і які були рушники, створювалося враження про жінку, її дочок. Ніщо, здається, так предметно й точно не характеризувало жіночу вправність, майстерність, зрештою охайність і працьовитість, ніж ті вимережані витвори. Вони завжди були на людях, розкривалися мистецьким багатством, оцінювалися справжніми пошанувачами.

Покутник (божник, біжник) – рушник який вішали на покуття (покут, покуть) над образами, що стояли, як правило, на божниці. Такі рушники рясно прикрашалися рослинним орнаментом, по всім краям обшивались мереживом. Найчастіше зображенням слугували побажання, які просили у Бога. Такі рушники – довгі (від 3 до 6 метрів) і достатньо вузькі (до 35 см) – ткалися ремізно-підніжковою та килимовою техніками. Розміщення орнаменту на рушниках-“божниках” підпорядковане конкретному художньому канону, який передбачає поперечний ритмічний уклад смуг по всій площині виробу. Смуги, утворені з геометризованих елементів, укладалися у ряди. Їх могло бути від трьох до дев’яти. Кожен з цих рядів утворений з геометризованих квітів, іноді зі складних геометричних елементів, першооснову яких важко розпізнати. Рушники завжди висіли на покуті, святому місці, де збирається вся родина на трапезу, освячуючи її молитвою. По суті, вони виконували роль тих-таки святих образів. Із запровадженням християнства вони не зникли, а почали співіснувати разом із іконами, слугуючи для них прикрасою.

Росяночки – рушник для дівчаток, вишивали на них цвіт яблуні та вишні, нижче ромашки й незабудки, а між ними дрібненькі листочки барвінку і вишеньки.

Грайлики – рушник для хлопчиків. Вишиті по середині чорнобривці, з боку волошки та синій барвінок, а між ними листячко дуба, листя любистку й вусики хмелю схожі на виноградні.

Гайтка – рушник для примотування і носіння на собі дитини. Він застосовувався у випадках, коли треба було працювати на полі, або сходити в гості, в інших справах. Ця мудра, актуальна річ існує і на сьогодні. Вона дійшла до наших часів майже незмінною, її сучасна назва – «слінг» або «слінг-шарф».

Родимчик – рушник з найтоншого лляного білого полотна, у який замотували немовля при народженні. В основі його назви слово-дія – «родити, народжувати».

Крижмо – рушник, який використовується у обряді хрестин. Назва походить від старослов’янської мови («криж» – «хрест»). На ньому вишивалися побажання здоров’я, щастя, багатства (колосся, виноград, жолуді, птиці).

На рушнику, вишитому світлими, веселими кольорами, без жодного чорного стібка, несли дитину до хрещення. Хрещена мати готувала його задалегідь, а загортаючи в нього немовля, примовляла «красну дорогу» новонародженому, щоб життєвий шлях був такий же світлий і добрий, як той рушник. Цього рушника не можна було нікому передаровувати. Вважалося, що через «те» зломиться дорога життя.

Отці Церкви у своїх писаннях і богослужбових текстах іменують крижмо як одяг блискучою ризою, ризою царською, одягом нетління. Облачення в «ризу світло» після Хрещення знаменує, насамперед, повернення людини до цілісності і невинності, якими вона володіла в раю, відновлення його істинної природи, замутненої і спотвореної гріхом. Під час Хрещення крижмо наділяється Божою благодаттю і повинно зберігатися в будинку у батьків хрещеного або у самого хрещеного, якщо він доросла людина.

У першій половині ХХ століття рушник (за часів брутального атеїзму), «крижмо» – замінено на чисте біле полотно, якого має бути непарна кількість метрів. З того полотна цій дитині шили сорочечки чи платтячка.

Рушник весільний під ноги – найголовніший на весіллі, оскільки він символізує подальше життя нареченого і нареченої. На цьому рушнику не дозволяється зображувати пару птахів (символ молодих), побажання (На щастя!), квіти, кільця тощо. Вважається, що стаючи на такий рушник молодята, затопчуть все, що могло бути гарного в їхньому житті. Найоптимальніший варіант вишивки – це геометричний візерунок або рослинний орнамент (грона винограду – це символи сім'ї, достатку, благополуччя; грона калини, жолуді, дубове листя). Це обмеження стосується тих випадків, коли у весільній церемонії молоді стають ногами на рушник. Проте, якщо вони стають на рушник коліньми, вишивка птахів, квітів дозволяється.

Весільний рушник під коровай – на цьому рушнику вишивають пару птахів, що цілуються дзьобиками, побажання, дерева роду і море квітів, щоб життя молодят було успішним, щасливим, радісним та квітучим. Крім інших візерунків з середини ХХ ст. вишивають і весільні кільця, але кожне з них не повинно бути замкнутим.

Весільний рушник для зав'язування рук – використовувався під час вінчання. Молодим зв'язували руки, бажаючи їм тим самим взаєморозуміння, щасливого і довгого подружнього шляху. Такий рушник може бути чисто білим (вишивка білим по білому), щоб життя було безхмарним, або вишитий тільки червоними нитками – на радість.

Іконний рушник – для благословення молодят. При чому орнаменти рушників для ікон відрізняються для нареченого і нареченої. Спільним елементом для обох рушників є виноградне листя з гронами, що символізують достаток у домі. Крім спільних елементів, на "чоловічому" рушнику вишивають дубове листя та жолуді, що є символами чоловічої сили, а на "жіночому" – калину, символ жіночого начала, продовження роду, та лілії – символ любові і краси.

Плечовий (сватовий) – рушник, який використовували для пов'язування сватів. Усі елементи рушника вишивались тільки червоними нитками, обов'язково із зображенням птахів (півень, павичі або голуби), листя дуба, жолуді, виноград – як символ багатства.

Обиденник – рушник, який ткали, або вишивали за одну ніч – від заходу до сходу Сонця. Їх виготовляли жінки з нагоди багатьох проблем в родині, сільській общині (хвороби, епідемії). Зазвичай, його робили в одній хаті, куди збиралось непарне число ткаць. За всю ніч вони не промовляли жодного слова, так як всі були сконцентровані на роботі та проблемі, яку подумки кожна жінка вирішувала і вкладала свою частку енергетики.

Поховальний (поминальний) – рушник для похорону, на якому зображувались ангели й хрести. Вони задіяні в обряді кілька разів на рік. У поминальні дні відчиняли вікно і один кінець вивішували надвір, а другий – в середину хати. На середній, не зашитій, частині ставили запалену свічку, воду та хліб. Так нащадки шанували своїх померлих предків, родичів, запрошуючи через рушник (дорогу) завітати до хати.

Подарунковий рушник. Для чоловіків на таких рушниках вишивали дубові листя, жолуді, колосся як побажання здоров'я, багатства, а для жінок – квіти, найчастіше рози, колосся, що символізують здоров'я, виноград – багатство.

Хлібосольний – рушник, з яким зустрічають і проводжають дорогих гостей, накривають святий хліб на столі, паску і крашанки, які на Паску несуть святити до церкви, хлібну діжу після випікання паляниць. Такі рушники багато орнаментувались рослинним узором, обов'язково присутній напис «Хліб-сіль».

Козацький – рушник, який готували сину, проводжаючи його до армії. На рушнику вишивались коні, зброя тощо.

Сюжетний – рушник, на якому зображенням виступали будівлі, які-небудь сюжетні картини тощо.

Відповідно до призначення рушники розрізнялись за технікою виготовлення та вишивання. Кольори та орнамент рушників характерні регіональним особливостям, за

якими розрізняються «подільські», «поліські», «київські», «гуцульські», «галицькі», «буковинські» тощо.

Висновки. Проведена типологія українського рушника дає змогу ґрунтовно проаналізувати художні засади рушника як твору народного мистецтва: естетичну ознаку матеріалу, форму, оздоблення, орнаментику, колорит. Аналіз типологічних ознак рушників ще раз переконує, що народне мистецтво заслуговує на високе поцінування, вивчення та розуміння. Важливо, що кожний функціональний тип та підтип рушників тісно пов'язаний з художніми якостями. Чітко сформульовані сталі канонічні вимоги до традиційних українських рушників дали підстави для їх систематизації. Зокрема, запропоновано систематизацію українських рушників за структурними класифікаційними ознаками – технологією виготовлення, кольоровим вирішенням, розмірами, орнаментом, призначенням.

На основі детального аналізу орнаментальних мотивів та особливостей їх застосування можна стверджувати, що орнаментация українських народних рушників відбувалася за чіткою традиційною системою, пов'язаною з сакральною, символічною та естетичною функціями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булгакова-Ситник Л.П. Подільська народна вишивка (етнологічний аспект) / Л.П. Булгакова-Ситник. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2005. – 338 с.
2. Білан М. С., Стельмашук Г. Г. Український стрій. – Львів: Фенікс, 2000. – С. 99.
3. Селівачов М.Р. Українська народна орнаментика XIX – XX ст. (іконографія, номінація, стилістика, типологія): Автореф. на здоб. наук. ступ. док. мистецтвознавства. – К., 1996. – С. 20.
4. Мельничук Ю. Духовне і матеріальне в українській вишивці / Ю. Мельничук // Ямгорів. Літературно-краєзнавчий і мистецький альманах. Числа 13-14. – С. 192.
5. Никорак О. Українська народна тканина XIX – XX ст.: Типологія, локалізація, художні особливості. Ч. 1. Інтер'єрні тканини (за матеріалами західних областей України) / О. Никорак. – Львів, 2004. – 583 с.
6. Кара-Васильєва Т.В. Українська вишивка / Т.В. Кара-Васильєва, А. Чорноморець. – К.: Либідь, 2002. – 160 с.
7. Кара-Васильєва Т.В. Народна вишивка / Т.В. Кара-Васильєва. – К.: Либідь, 1996. – 99 с.
8. Захарчук-Чугай Р.В. Народні художні промисли УРСР: довідник / Р.В. Захарчук-Чугай. – К.: Наукова думка, 1986. – 136 с.: іл.
9. Волянчук Н.М. Художньо-стилістичні особливості вишивки на рушниках тернопільської області першої половини XX ст. / Ю. Мельничук // Теорія та історія мистецтва. – 2014. – № 7. – С. 192.
10. Орел Л. Українські рушники: Історико-культурологічне дослідження / Л. Орел. – К.: Кальварія, 2003. – 230 с.

*Мирослава Жаворонкова
(Вишніця, Україна)*

ЗНАКОВО-СИМВОЛІЧНЕ ОРНАМЕНТАЛЬНЕ ПИСЬМО БУКОВИНСЬКИХ РУШНИКІВ-ПЕРЕМОТ

Особистим внеском у дослідження стало те, що проаналізували Буковинських знаків-символів у рушниках-перемітках на основі реальної колекції відомого діяча мистецтва Шкрібляка М.М.

Ключові слова: Буковина, рушники, перемітка, символи.

A Personal contribution to the research was that analyzed the Bukovina signs and symbols in the towel-peredo on the basis of a real collection of well-known artists M.